



УДК 001.32:001.9]:004.77]:32.019.51](100)



Оксана Сенченко,
аспірант кафедри видавничої справи
та редагування НТУУ "КПІ"

Мозкові центри та їхня роль в інтелектуальному забезпеченні світової політики

У статті висвітлено міжнародний досвід роботи аналітичних центрів з часу їхнього започаткування до сьогоднішнього дня та можливості його використання в сучасних умовах реформування України. Представлені матеріали особливо актуальні на нинішньому етапі визначення шляхів і перспектив розвитку нашої країни у період серйозних системних змін та викликів процесів глобалізації.

Ключові слова: аналітична діяльність, аналітичні дослідження, глобалізація, інформаційні технології, інтелектуальний вплив, ідейний лобізм, мозкові центри, транснаціональні корпорації, мережеві аналітичні центри.

Інтелектуальний вплив, дія на людську рефлексію була і залишається найважливішим аспектом глобального політичного регулювання. У сучасному світі відбувається стрімка перебудова системи поширення такого впливу, що пов'язано передусім з інтенсивним розвитком інформаційних технологій. Водночас зазнають змін механізми формування його змісту, зумовлені відносним (органічним) консерватизмом процесу вироблення думки.

Упродовж останніх п'ятдесяти років форми і методи інтелектуального впливу істотно змінилися. Прагнення лише "справити враження" на супротивників і прибічників доповнилося якісно іншим завданням — створити ідейне тло мислення елітних груп усіх основних учасників міжнародно-політичного життя. Започатковуються структури, здатні фактично здійснювати ідейно-політичний лобізм у світовому масштабі.

Потреба проведення постійного аналізу інтенсивних інформаційних потоків спонукала найуспішніші соціальні системи до організації структур інформаційно-аналітичної діяльності. Розробляються високоінтелектуальні аналітичні технології, формуються системи спеціалізованих установ або підрозділів — аналітичних центрів (АЦ) — у складі різноманітних організацій, що проводять аналітичні дослідження у певній галузі. Це дає їм можливість цілеспрямовано впливати, не вдаючись безпосередньо до економічних методів, на вироблення і ухвалення основних рішень за допомогою регулювання потоку ідей і уявлень, що циркулюють у світовому політичному просторі. Головні елементи реалізації такого лобізму — АЦ, інститути, ради і асоціації дослідницько-аналітичного характеру. Частина із них вбудовано в державно-політичні механізми; інші діють за їхніми межами й останніми десятиліттями відіграють істотну роль не лише у формуванні ідейних основ зовнішньої політики окремих держав, а й у справі коригування глобальних політичних процесів.

Мозкові центри

Завдання інтелектуального забезпечення світової політики покладено насамперед на аналітичні центри (мозкові центри, фабрики думки, мозкові трести, англ. — *think tanks*,

brains trust) — науково-дослідні організації, які зосереджують зусилля на аналітичних дослідженнях у галузі гуманітарних і природничих наук — у сферах політики, економіки, соціології, права тощо [1].

Їхня ідейна продукція — прикладна політична експертиза, аналітичні статті, фундаментальні теоретичні праці. Її відрізняє стратегічне цілеспрямовання, засноване на певних уявленнях про бажані соціально-економічні та політичні результати. У цьому відмінність продукції мозкових центрів, політична спрямованість якої свідомо афішується або камуфлюється, від суто академічних досліджень. Нерідко справжні наукові теорії створюють саме аналітики мозкових центрів, однак, це радше побічний результат їхньої роботи, оскільки концепції можуть відповідати, а можуть і не відповідати політичним завданням замовника.

Лідером у сфері створення структур, що працюють над розробкою міжнародно-політичних ідей, є Сполучені Штати Америки. Проте надто спрощеною була б думка, що ця держава дотримується цілеспрямованої лінії з формування механізмів ідейного впливу на ухвалення політичних рішень в інших країнах або на міжнародному рівні. США використовують нові засоби впливу — впровадження ідей у світополітичний обіг. Багато американських дослідників поділяють думку, що діяльність науково-ідеологічної спільноти і мозкових центрів становить одну із найважливіших основ зовнішньополітичних успіхів США у ХХ столітті [2].

Державна система впливає на функції мозкових центрів, проте часто і вона є об'єктом їхньої роботи, спрямованість якої визначається завданнями не лише американських, а й глобальних політико-економічних сил — передусім транснаціональних корпорацій (ТНК) і банків.

Початок формування мозкових центрів

Перший етап становлення недержавних структур організації науково-ідеологічного співтовариства розпочався в США в перші роки ХХ століття. Саме тоді сформовано принципи їхньої взаємодії із зовнішньополітичними органами держави. Адміністрація Теодора Рузвельта (1901—1908) виробила власний курс на зовнішньоекономічну і зовнішньополітичну експансію під вагомим впливом близь-

ких до влади інтелектуалів — політичних, економічних і військових теоретиків, яких на постійній основі залучали до підготовки державних рішень [2].

Економічний бум у США на початку ХХ ст. був стимулом такої політики. Дії, спрямовані на картельний і трестифікований характер національної економіки, призвели до створення ТНК першого покоління, що сприяло неформальному симбіозу великих компаній і держави. Експерти, залучені до розробки ідейних основ політичного курсу, мали сформулювати концепції, що не суперечили завданням розвитку бізнесу і держави. У цих умовах і виникли перші державні й недержавні структури експертно-ідеологічного співтовариства [3].

У 1910—1920-х роках напівтіньові стосунки прямого лобіювання інтересів бізнесу у сфері американської зовнішньої політики через систему неформальних контактів у Конгресі, Сенаті й адміністрації США доповнилися формуванням офіційних інституалізованих структур системи експертно-ідеологічного впливу. Ця взаємодія поглибилася після Першої світової війни. Необхідні були нові концепції, що обґрунтовували б розширення державної зовнішньополітичної підтримки інтересів американського бізнесу. Постала потреба й у структурах, здатних формувати відповідні ідеї, поширюючи їх серед еліти і в суспільній свідомості. При цьому такі організації повинні були мати формальну незалежність від держави.

Саме тоді й сформувалися два типи недержавних структур експертного супроводу зовнішньополітичного процесу.

Перший — недержавні аналітичні центри, діяльність яких спрямована на ідейне обґрунтування, експертну оцінку і пропагандистський супровід зовнішньої політики. Їх засновували за приватною ініціативою і за приватні кошти. Головними спонсорами діяльності мозкових центрів були представники великого бізнесу, які діяли через добродійні фонди. Часто й подібні центри мали назву фондів. Окремі з них поєднали виконання науково-аналітичних завдань і функції фінансового донорства, що передбачало підтримку цільових політичних розробок і фундаментальних наукових досліджень незалежних експертів, університетів тощо [4].

Еволюція аналітичних структур в Америці доводить, що вони розвивалися паралельно зі зростанням геополітичної потужності країни. Спочатку їхні завдання були здебільшого відверто аполітичними: відстоювати громадські інтереси, неупереджено консультуючи державних посадовців з питань, пов'язаних з політикою й економікою. Саме такі функції виконував Інститут державних досліджень (1916), попередник Інституту Брукінгса (1927) [5].

Першим мозковим центром, чия діяльність торкалася вняткові зовнішньої політики, був Міжнародний фонд миру Карнегі (Carnegie Endowment for International Peace), заснований 1910 року для дослідження причин війн і сприяння мирному врегулюванню суперечок. Одним із найважливіших напрямів його роботи стала організація досліджень з питань зовнішньої політики США і міжнародних відносин [6].

І сьогодні ці структури залишилися серед найвпливовіших науково-аналітичних центрів Сполучених Штатів Америки.

На діяльності першого покоління американських мозкових центрів позначилася ідеологічна орієнтація. Їхні позиції тяжіли до різних версій ліберального універсалізму. Багато зі створених тоді аналітичних центрів стали поборниками наднаціонального регулювання міжнародних відносин як способу інтелектуальної підтримки світової політики. Окремі з них, як, наприклад, організований 1924 року Інститут світових стосунків (Institute of World Affairs), що виступав за розширення повноважень Ліги Націй, навіть оголосили

розробку заходів із запобігання застосуванню сили в міжнародних відносинах пріоритетним напрямом діяльності [5].

З одного боку, недержавні мозкові центри дублювали діяльність державних аналітичних структур, забезпечуючи розробку альтернативних варіантів зовнішньої політики США. З другого — формували нові напрями пошуку, створювали систему координат, в якій розвивалися позиції офіційних експертів, а також висловлювали ідеї, які не могли бути сформульовані на офіційному рівні.

Другий тип структур організації експертного співтовариства — ради і асоціації. Ці недержавні об'єднання створені для узгодження за сприяння учених зовнішньоекономічних і зовнішньополітичних інтересів бізнесу і держави. Зазвичай вони поєднують ці функції, співпрацюючи з мозковими центрами, або створюють аналітичні центри як дочірні підрозділи.

Ради і асоціації проводять публічні та закриті дискусії серед експертів, політиків, впливових державних чиновників і бізнесменів; організують дослідження з актуальних питань і здійснюють видавничу діяльність.

Першими і найвпливовішими такими структурами стали створена в 1918 році Американська зовнішньополітична асоціація [7] і сформована в 1921-му Рада з міжнародних відносин [8].

На відміну від звичайних мозкових центрів, ради й асоціації не лише виробляють концепції, популяризуючи їх у власній видавничій продукції та періодиці, а й прагнуть використовувати власну структуру для впровадження нових ідей у політичну практику. Ради і асоціації є своєрідними біржами ідейно-аналітичної продукції — вони забезпечують взаємодію між "замовниками", "виробниками" ідей і "споживачами" — політичним істеблішментом.

За минулі роки сформовано кілька механізмів фінансування "мозкових центрів":

- за рахунок приватних інвестицій на дослідницькі проекти;
- за рахунок фондів (Макартура, Карнегі, Рокфеллера та ін.);
- прибутки від публікацій і періодичних видань;
- надходження від інших заходів.

Отже, головними джерелами фінансування були пожертви великих компаній, банків і приватних осіб, що здійснювалися як безпосередньо, так і через асоційовані з ними добродійні фонди. Цей шлях був менш прозорий, і йому найчастіше віддавали перевагу. Також значна частина коштів надходила з державного бюджету США — якщо йшлося про плату за аналітичні розробки, підготовлені на замовлення адміністрації, Держдепартаменту або Конгресу, міністерства оборони, розвідувальних структур. І, нарешті, певні прибутки приносила редакційно-видавничу діяльність відповідної організації.

На ранніх етапах розвитку системи експертно-аналітичних центрів у Сполучених Штатах мозкові центри часто пропонували концепції, відмінні від тих, що реалізовувалися державою. Вони фактично розробляли спектр заходів, альтернативних поточному курсу країни, якщо в певний момент він виявлявся невдалим. Таким чином, створювався своєрідний ресурс "запасних варіантів" політики, яким можна було скористатися при зміні адміністрації або кризі влади чинної президентської команди. Від 1920-х років кожен масштабну зовнішньополітичну лінію США відпрацьовували на альтернативній основі, над якою працювали саме мозкові центри.

Після Другої світової війни американське лідерство у сфері політичної аналітики збереглося і навіть зміцнилося, для чого були вагомими політико-економічні підстави.

По-перше, США перетворилися на головного економічного і військового гіганта Заходу. Вступивши в кон-

фронтацію з СРСР, Америка оголосила себе всесвітнім захисником ліберально-демократичних цінностей і принципів ринкової економіки.

По-друге, в кінці 1940-х — на початку 1950-х років провідні американські корпорації та банки ініціювали нову хвилю експансії на європейський ринок, ставши важливими учасниками відновлення економіки Західної Європи. Цей процес супроводжувався перетворенням багатьох американських корпорацій і банків на транснаціональні завдяки розвиткові зарубіжних філій і новим напрямам інвестицій.

По-третє, було сформовано систему військово-політичних зв'язків у межах НАТО і економічного співробітництва, що стала гарантією стабільних відносин США із Західною Європою, згодом — з Японією, а пізніше — з багатьма країнами, які не входили до соціалістичного табору. Нова ситуація зумовила потребу вироблення відповідної зовнішньої політики і стратегії зовнішньоекономічних зв'язків Сполучених Штатів. Кон'юнктура сприяла діяльності мозкових центрів — приміром, Інститут Брукінгса був одним із головних розробників "плану Маршала".

Організації, метою діяльності яких були аналіз і висвітлення зовнішньої політики та міжнародних процесів, почали створювати у багатьох країнах світу і насамперед — Західної Європи, де відбувалися масштабні політико-економічні трансформації. Так само, як і в США, європейські недержавні мозкові центри розвивалися паралельно з державними, що активно створювалися в післявоєнний період. Більшість західноєвропейських державних експертно-аналітичних центрів дотримувалися форм і принципів роботи Британського королівського інституту міжнародних відносин, а недержавні — американських зразків. Окремі з мозкових центрів Західної Європи та Японії підтримували асоційоване партнерство з провідними американськими фабриками думок. Останні приймали західноєвропейських і японських фахівців на стажування або постачали партнерські організації кадрами та літературою. Практикувалися й спільні проекти [9].

У 40—50-ті роки минулого століття власне у США створено багато нових мозкових центрів. Посилювався вплив експертів на формування зовнішньополітичної лінії й підготовку рішень в економічній, політичній і військовій сферах. Одночасно американські центри коригували вектор політичного курсу і спрямованість інтелектуальних пошуків міжнародно-політичного профілю в інших країнах. Ідеї фахівців американських експертно-ідеологічних центрів ефективно впроваджувалися до інтелектуального, а згодом і до політичного обігу інших країн. У ряді випадків американські ідеї, по суті, ставали елементами офіційних доктрин союзників США і багатьох країн, що розвивалися, і таких результатів нерідко досягали і без державної підтримки з боку адміністрації Сполучених Штатів.

США мали достатні ресурси для розвитку національного експертного співтовариства. Крім того, американські фахівці брали участь у його формуванні в країнах, стабільні відносини з якими цікавили цю державу найбільше. Публікації аналітиків США нерідко пропонували набір ідей, їхню політичну орієнтацію, понятійний апарат, за допомогою якого коригувався фокус сприйняття міжнародно-політичних реалій колегами із Західної Європи, Японії, Канади й інших держав [10].

Вияток частково становили Франція і Великобританія. Перша — через специфіку системи підготовки і ухвалення зовнішньополітичних рішень, в якій учені та ідеологи, що здійснювали експертизу, фактично були державними службовцями. Вони працювали штатними консультантами в уряді та зовнішньополітичних органах чи

обіймали посади викладачів, дослідників у найвпливовіших державних університетах і пов'язаних з ними наукових центрах.

Великобританія, як і США, приділяла значну увагу розробкам у сфері міжнародних відносин і розвитку науково-політичного співтовариства. Проте для виконання цих завдань було задіяно достатню кількість власних кадрів і доволі потужні експертно-аналітичні структури країни.

До 70-х років XX століття аналітичні центри у Великобританії відрізнялися глибокою академічністю і незаангажованістю. Окремі з них заперечували будь-яку ідеологічну мотивацію своєї діяльності, наполягаючи на прагматичності та практичності пропонованих політичних рекомендацій. Серед них — Інститут політичних студій (The Policy Studies Institute) і Національний інститут соціологічних і економічних досліджень (National Institute of Social and Economic Research (NIESR)). Вони надали перевагу незацікавленому, раціональному підходу до політичного процесу.

Метою діяльності таких центрів у сфері зовнішньої політики, як Королівський інститут міжнародних відносин (The Royal Institute of International Affairs (RIIA, або Chatham House) і Міжнародний інститут стратегічних досліджень (The International Institute for Strategic Studies (IISS)), було ідеалістичне бажання припинити війну і сприяти міжнародній співпраці. Водночас вони прагнули виробити імідж організації, що проводять неупереджені академічні дослідження.

У 70-х роках минулого століття на Британських островах було створено майже 30 незалежних аналітичних інститутів, що головну увагу приділяли маркетингу та обстоюванню власних ідей і рішень — це були адвокатські фабрики думки. Зміцнюючи зв'язки із засобами масової інформації, вони створювали власні мережі усередині об'єднань державних працівників, бізнесменів, політиків, профспілкових та інших діячів. Їхню основу становили державні аналітичні центри Chatham House, Королівський Об'єднаний інститут оборонних досліджень (The Royal United Services Institute for Defence and Security Studies (RUSI)), а також дослідницькі структури, що не мали статусу державних, але були тісно пов'язані зі сферою британської політики, як-от Міжнародний інститут стратегічних досліджень, що функціонує в Лондоні з 1958 року [1].

Відповідно, окрім США, лише у Франції й Великобританії (точніше, у колі англомовних країн Співдружності) у другій половині XX ст. сформувалися й вижили доволі значущі школи міжнародних досліджень і теорії міжнародних відносин.

В американських дослідницьких центрах поступово розвивалася спеціалізація. Передусім виокремилася створена 1949 року RAND Corporation (скор. від Research and Development), яка швидко стала однією зі стрижневих аналітичних структур з питань міжнародної безпеки і військово-політичних проблем США. Залишаючись формально приватною, організація працювала в тісному контакті з державою, виконуючи великі замовлення адміністрації, Конгресу і міністерства оборони США.

Інші центри виконували експертно-наукові й ідеологічні функції, пов'язані з різними напрямками "заборони комунізму". Тематика, прямо або опосередковано пов'язана з цим завданням, до середини 1980-х років становила головний напрям більшості експертних розробок у сфері зовнішньої політики Сполучених Штатів. Концепція була надзвичайно актуальною, мала постійних і щедрих державних і приватних замовників, як, приміром, військово-промислові корпорації та приватні фонди, що вже тоді спеціалізувалися на поширенні демократії у всесвітньому масштабі.

До інтелектуального забезпечення завдань зовнішньої політики США, залежно від конкретних ситуацій, залучали і центри, котрі вирішували суто прикладні аналітико-пропагандистські завдання, й організації, що мали солідну академічну репутацію.

Транснаціональні мозкові центри

Із кінця 1960-х років сформувалася тенденція транснаціоналізації експертно-ідеологічної роботи — передусім у межах Заходу. Вже в 1950-х роках фахівці США брали участь у роботі науково-ідеологічних центрів окремих західних держав, а до проєктів американських мозкових центрів запрошували експертів з Великобританії та інших країн Західної Європи.

У другій половині 1960-х функціонували недержавні політико-аналітичні структури, які об'єднали експертів та ідеологів з різних країн Заходу, не пов'язуючи діяльність із певною державою. Їхньою метою була розробка прогнозів і стратегій розвитку всього людства — саме так декларували власні завдання автори концепцій.

Римський клуб

Одним із перших і найвідоміших транснаціональних мозкових центрів став Римський клуб, утворений 6—7 квітня 1968 р. у Римі за ініціативою італійського менеджера А. Печчеї. Спільно з професором фізичної хімії О. Кінгом він запросив у Рим майже 30 європейських учених — природників, соціологів і економістів. Навіщо? На це запитання відверто відповів головний організатор і постійний голова клубу: "Перша мета — сприяти тому, щоб суспільство якомога ясніше і глибше усвідомлювало труднощі людства. Очевидно, що ця мета передбачає вивчення тих обмежених і надто сумнівних перспектив і можливостей вибору, які залишаються людству, якщо воно терміново не скоригує наявні тенденції світового розвитку. І друга мета — використовувати усі доступні знання, щоб стимулювати формування нових стосунків, політичних курсів та інститутів, які сприяли б виправленню поточної ситуації".

Реалізуючи найамбітніші та наймасштабніші проєкти, транснаціональні корпорації створюють спеціальні координувальні організації, що здійснюють загальне управління аналітичною діяльністю мозкових трестів з одночасним проведенням організаційних заходів на основі результатів аналітики. Для цього фонди надають їм значну фінансову підтримку.

Римський клуб був створений для безпосередньої розробки концептуальних основ глобалізації й відповідних методів її впровадження. Офіційно — це асоціація приватних осіб, зусилля якої спрямовано на вивчення тенденцій світового розвитку і створення механізмів його коригування і проєктування. По суті, він став першим позанаціональним науково-аналітичним центром, сенс роботи котрого полягав у розробці глобального політико-економічного і соціально-демографічного прогнозу. Організатори Римського клубу претендували на ідеологічну незалежність позиції об'єднання, хоча від моменту створення на його діяльності позначилася спрямованість ліберала-реформіста.

Римський клуб став своєрідною лабораторією науково-ідеологічного пошуку рішень глобальних проблем [1]. Тоді під ними розуміли найбільші перешкоди на шляху стабільного розвитку світової економіки і міжнародних відносин відповідно до уявлень західної частини міжнародного співтовариства.

Керівники Римського клубу виявили достатню прозорливість, здоровий глузд і політичну коректність, щоб привернути увагу західних політиків, керівників соціалістичного табору і панівної еліти країн, що розвиваються, саме до теми пошуку засобів управління процесами світового

розвитку. Це завдання організатори Римського клубу визначили як кардинальне. Місію організації окреслювали головним чином як просвітницьку — "невидимий коледж", що ставить за мету "прискорити усвідомлення різних, але взаємозалежних складників глобальної системи нашого життєвого простору (економічних, політичних, природних і соціальних), стимулювати увагу політиків і громадськості до потреби вироблення такого нового розуміння у всьому світі за допомогою політичних ініціатив і конкретної діяльності". В умовах "холодної війни" клуб проголошував незалежність від ідеологічних штампів обох боків.

Роботи Римського клубу видано великими накладками, аби якнайповніше охопити наукове і політичне співтовариство, перекладено багатьма мовами, широко висвітлено в ЗМІ. Члени клубу в 1970-х роках були найвідомішими експертами світу.

Тристороння комісія

Ще одним впливовим транснаціональним мозковим центром першого покоління стала Тристороння комісія, створена в 1973 році за ініціативою директора "Чейз Манхеттен банка" (Chase Manhattan Bank) Д. Рокфеллера і американського політолога З. Бжезинського. Цей неофіційний міжнародний інститут поєднував функції політичної асоціації, мозкового тресту й елітного дискусійного клубу. Він об'єднав не лише експертів, а й політиків, впливових бізнесменів, керівників найбільших корпорацій США, Західної Європи та Японії [12].

У документах комісії її учасників визначено як представників не країн, а регіонів — Північної Америки, Західної Європи і Далекого Сходу. Тристороння комісія стала неофіційним, але надзвичайно впливовим органом, що діяв задля узгодження інтересів панівної еліти розвинених країн і транснаціонального бізнесу, а також вироблення, за сприяння науково-експертного співтовариства, загальних позицій щодо глобальних політико-економічних проблем.

Коло питань було широким: світова енергетична криза і стосунки розвинених країн з ОПЕК, політичні проблеми Близького Сходу, запобігання розповсюдженню ядерної зброї, військово-політична розрядка, стосунки з СРСР, країнами соціалістичного табору, Китаєм, державами, що розвиваються. Значну увагу приділено проблемам використання ресурсів Світового океану, розвитку світової фінансової системи, діяльності транснаціональних корпорацій і регулювання міжнародної торгівлі, а також формування глобальних політичних інститутів. Комісія вела роботу аналітичного й ідеологічного характеру, до завдань входила і пропагандистська діяльність.

Представники Тристоронньої комісії розробили і поширили доктрину "тристоронності" — по суті, концепцію "олігархічного підходу" до питання управління глобальним політичним і економічним розвитком, заснованому на об'єднанні дій еліт трьох географічних центрів індустріально розвинених демократій. На думку ідеологів Комісії, "глобальна відповідальність" накладала на Західний світ обов'язок дотримуватись єдності в "загальному політичному плануванні з питань, що становлять взаємний інтерес для вироблення поглядів на політичну перспективу, які поділяють усі урядові кола трьох складників співтовариства" [13].

Транснаціональні центри відрізняли не лише спрямованість аналітичної роботи, а й організаційні особливості. Часто об'єднання мали кілька штаб-квартир у різних країнах; на відміну від національних експертних структур, діяльність яких фінансувалася з коштів країн походження, спонсорами транснаціональних центрів були лише ТНК.

Зі створенням транснаціональних центрів сталися зміни в політиці фондів, що надавали гроші на дослідницькі

проекти у сфері економічних і політичних наук: почали активніше виділятися фінанси на розробки не лише в державах базування структур, а й в інших країнах світу.

Мозкові центри нового зразка — "Ми будемо історію"

Як зазначалося, після Другої світової війни в США поширилися *think tanks* (фабрики думки) — інтелектуальні корпорації, що об'єднували власне наукові дослідження з іншими сферами, наприклад політикою. До числа завдань входили, звичайно, і науково-технічні проблеми, але не вони були сутністю організаційної новачки. Відбулося розширення дослідницького поля: від виконання науково-технічних проєктів до вивчення багатofакторних проблем будь-якого зразка. Створений за роки війни корпус фахівців працював над вирішенням нового класу завдань, пов'язаних передусім із соціогуманітарним моделюванням.

Мозкові центри стали своєрідною точкою перетину науки і політики. За допомогою фабрик думок здійснювалася індустріалізація політичних концептів, забезпечувалася їхня гнучкість і варіабельність, формувалося сценарне дерево. Подібний підхід дав можливість розв'язувати нові завдання і досліджувати проблемні поля, пов'язані з соціальним, політичним і геоекономічним регулюванням.

Але що становить головний об'єкт дослідницької діяльності мозкових центрів? Передусім це особливий — нематеріальний — продукт, алгоритм практичного вирішення комплексної проблеми.

До кінця 1960-х років кількість інтелектуальних фабрик в Америці обчислювалася сотнями: майже 600 організацій із загального числа науково-дослідних груп і установ та 200 некомерційних і 300 комерційних організацій. 75 із них (переважно федеральні науково-технічні центри) пов'язані контрактами з федеральним урядом.

Окремі з цих установ є частиною державного апарату: науково-дослідницька група Білого дому, низка інститутів збройних сил тощо. Проте відома RAND Corporation, незважаючи на належність до військової галузі, є некомерційною, незалежною організацією.

Упродовж 1968—1972 років Америка опинилася у кризовій ситуації. Сполучені Штати охопила стратегічна розгубленість. Влада не мала плану дій, націленого на історичну перспективу. Водночас спектр проблем, з якими зіткнулася держава, був надзвичайно різноманітним: В'єтнамська війна, втрата доларом позицій світової резервної валюти, внутрішня соціальна нестабільність тощо.

Вихід із кризової ситуації було знайдено завдяки стратегічному концепту проєкту "Глобалізація". 1966 року Президент США Ліндон Джонсон виступив із заявою про потребу внесення серйозних коректив у систему відносин Заходу і Сходу. Незабаром було утворено команду для реалізації відповідної програми дій. У ті роки низка впливових неурядових і міжнародних організацій від Ради міжнародних відносин до Організації економічного співробітництва і розвитку виявили інтерес до ідей футурології, дослідження історичних горизонтів, перспективи довгострокового планування і до занять глобальною проблематикою.

Соціальна динаміка на планеті, а також досвід роботи над масштабними проєктами (зокрема, військовими і космічними) зумовили кристалізацію ідеї упевненого моніторингу майбутнього. Постає потреба "шукати шляхи розуміння нового світу з множиною досі прихованих граней, а також пізнавати, як управляти новим світом". Завдання "створення принципів світового планування з позицій загальної теорії систем" стало пріоритетним.

Так виникло соціальне замовлення на системну раціоналізацію у цій сфері. Організація економічного співробітництва і розвитку запропонувала Еріху Янчу, одному з

майбутніх батьків-засновників Римського клубу, у межах спеціальної дослідницької програми вивчити питання про співвідношення прогнозування і планування. Така діяльність врешті-решт призвела до формування нового виду прогнозування — нормативного, базовий алгоритм якого розгортається не від сьогоднішнього, а від майбутнього до сьогоднішнього.

Якщо замислитися, то це не парадокс. У схемі робочого алгоритму наявна ідея, втілена в девізі "Ми будемо історію". Інакше кажучи, спочатку визначається бажаний формат майбутнього, а згодом завдяки ефективному контролю і управлінню сьогоднішнім здійснюється гнучка, динамічна і цілеспрямована зміна реальності.

У ті роки З. Бжезінський сформулював тезу про загальну стратегічну мету Заходу — створення системи глобального планування і довгострокового перерозподілу світових ресурсів. Відповідні соціальні й політичні орієнтири він окреслив у праці "Між двома епохами":

1. Заміна демократії пануванням еліти.

2. Формування наднаціональної влади через об'єднання індустріально розвинених країн.

3. Створення елітарного клубу провідних держав світу.

На початку 1970-х років засновано чимало нових центрів з дослідження світової проблематики. Окрім того, що зміцнив позиції Римський клуб, 1972 року створено Міжнародну федерацію інститутів перспективних досліджень. Одночасно виникають об'єднання певних національних центрів — Міжнародний інститут прикладного системного аналізу і Трестороння комісія. У 1975 році організовано новий світовий регулюючий орган — Велика шістка (G-6).

Створення цього організаційного інструментарію сприяло не лише реалізації політики розрядки, а й успішній перебудові стратегії США, прискоренню процесу глобалізації та облаштування нової інфраструктури планети.

Інноваційна хвиля XX століття

Економічна діяльність у XX столітті ґрунтувалася на освоєнні інноваційних просторів. Чотири основні інноваційні винаходи першої хвилі — це електрика, двигун внутрішнього згорання, хімія і нові засоби комунікації.

Друга інноваційна хвиля прокотилася планетою в середині століття і була пов'язана з ядерною енергетикою, космічною промисловістю, індустрією військово-промислового комплексу і комп'ютерною революцією. Результат від реалізації цих технологій був, проте, помітно нижчий, ніж від перших чотирьох. Підкорення космосу й ядерна енергетика — вражаючі інновації, однак їхнє значення складно порівняти із наслідками впровадження попередніх винаходів, які майже повністю трансформували спосіб життя цивілізованої людини й економіку.

Остання інноваційна хвиля XX століття справила неоднозначне враження. Незважаючи на розквіт інформаційних і фінансово-економічних технологій, інноваційний імпульс не лише не зростав, а, навпаки, тяжів до стухання. Особливо виразним цей процес був у 80-х роках минулого століття. При загальному посиленні значення інтелектуальних технологій, фундаментальні відкриття змінюються їх численними ефектними раціоналізаціями. Відбувається універсальна технологізація науки, а інноваційний процес зупиняється, його немає. Проте у світі вже сформувалося соціальне замовлення на нову фундаментальну інноватику. XXI століття потрібна чергова "велика хвиля", творчість, власні радикальні відкриття і люди, які їх породжують.

На межі 1980-х років у західному науково-експертному співтоваристві вирізнялися мозкові центри нового зразка. Ці організації, на відміну від попередників "першого покоління" (національних і транснаціональних), не надто тяжіли до наукової об'єктивності аналітичної продукції й не

заперечували власних ідеологічних переваг. У літературі такі інтелектуальні фабрики визначено як "пропагандистські мозкові центри" (advocacy think tanks), хоча насправді робота усіх аналітичних центрів обов'язково, більшою чи меншою мірою, має ідеологічне підґрунтя [15].

Нові центри чітко орієнтувалися на втілення власних розробок на практиці. До великих організацій, створених у 1970-х роках у США, як-от Фонд спадщини (Heritage Foundation) і британський Інститут Адама Сміта (Adam Smith Institute), долучилася група менших неоконсервативних центрів. На початок 1980-х років вони стали відомими та впливовими і функціонували завдяки значним фінансовим пожертвам від фондів, корпорацій і приватних осіб.

З приходом до влади кабінету Маргарет Тетчер у Великобританії (1979) й адміністрації Рональда Рейгана в США (1981) ці організації почали отримувати державні замовлення, перетворившись, по суті, на інтелектуальні центри американського і британського неоконсерватизму. Щоправда, "неоконсервативна хвиля" торкнулася й інших об'єднань. У 1980-х роках у США окремі помірні й академічні мозкові трести — Американський підприємницький інститут громадських політичних досліджень (American Enterprise Institute for Public Policy Research), Інститут Гувера (Hoover Institution), Інститут Гудсона (Hudson Institute) і навіть певною мірою Нью-Йоркське відділення Ради міжнародних відносин — наблизилися до неоконсервативних позицій. Економічні ідеї неоконсерваторів обговорювалися в публікаціях мозкових центрів Німеччини, Франції, Нідерландів, Канади, Японії та інших держав. Завершення "холодної війни" і розпад СРСР суттєво вплинули на світовий ринок політичної експертизи. Криза західної політичної думки, притаманна 1990-м рокам, особливо позначилася на діяльності центрів, чие спрямування істотно залежало від ідеологічного чинника. Основою цієї кризи становила психологічна неготовність більшості експертів до самостійного і творчого усвідомлення принципово нової світової ситуації.

Чимало американських консервативних центрів вдалися до масованої пропаганди універсальної значущості американських версій розуміння ліберальних цінностей і принципів вільного ринку. Але і ліберальні центри виявилися неспроможними осмислити ситуацію по-новому. Фактично вони вступили в боротьбу з консерваторами за лідерство у пропаганді могутності американської "чарівниці — демократії".

Масово розроблялися "проекти" перетворень для колишніх республік СРСР і соціалістичних країн, програма "Розширення демократії" і формування на її основі нового світопорядку. Від американських колег не відставали й європейські аналітики. "Захоплення пропагандою" не могло збагатити інтелектуальними новаціями і уповільнило розвиток теорії міжнародних відносин.

Отже, становище аналітичних центрів виявилось доволі складним. Із припиненням біполярної конфронтації вони втратили найнадійніше джерело фінансування у формі прямих або опосередкованих запитів влади на вивчення проблематики безпеки і боротьби з комунізмом. Потрібно було опанувати нову тематику і шукати для неї інші джерела фінансування. Припинення конфронтації певним чином завдало удару науці про міжнародні відносини в США та інших західних країнах.

Фахівці RAND Corporation у 1990-х роках почали приділяти значну увагу таким раніше другорядним для них темам, як проблеми довкілля, демографія, розвиток системи освіти, охорони здоров'я. Для організації ці зміни означали радше перепрофілювання досліджень з військової та оборонної тематики, ніж їхнє згортання. Аналітики менше

працювали над військовим потенціалом Росії, натомість значно більше — над питаннями запобігання розповсюдженню ядерної зброї, проблемами міжнародного тероризму, торгівлі наркотиками, невоєнними аспектами міжнародної безпеки.

У 2000-х роках американське аналітичне співтовариство здебільшого залишалось під впливом консервативних, а не ліберальних ідей, що пояснює низка причин. По-перше, фінансові: спонсорами центрів консервативної орієнтації є надзвичайно потужні у матеріальному плані добродійні фонди, що, зі свого боку, одержують кошти від транснаціональних корпорацій. По-друге, організаційні: консерватори значною мірою впливають на провідні ЗМІ (спеціалізовані журнали, газети — зокрема й видання, що поширюються в глобальних масштабах). По-третє, роботу консервативних центрів відзначає висока ефективність [16].

Розроблені ідеї зазвичай оприлюднюються на сторінках брошур, завдяки чому вдається оперативно реагувати на нові міжнародно-політичні явища. Поверховість аналізу компенсують широта тематики, яка змушує політичну еліту брати до уваги оцінки, що поширюються в такий спосіб, і думки. Насправді виявляється, що з певних питань жодних інших позицій, окрім консервативних, не задекларовано загалом.

Але фінансовий аспект, безумовно, залишається визначальним. Наприклад, за офіційними даними, у 2001 році обсяг грошових надходжень до найвпливовішого неоконсервативного центру світу — американського Фонду спадщини — був другим за розмірами серед аналітичних структур, що працюють з міжнародно-політичною тематикою, і третім серед усіх мозкових центрів — 33,5 млн доларів [17].

Багато ідей неоконсервативних центрів виявилися актуальними і реалізовувалися при адміністраціях Джорджа Буша-молодшого. Незважаючи на занепокоєння, яке викликає консервативна інтелектуальна хвиля в середовищі американських і західноєвропейських ліберал-реформістів, тривалий час вони були не в змозі виправити ситуацію на свою користь, в чому, на їхню думку, і полягає сьогодні "ідеологічна криза опозиції як політичного явища" в США [18].

На межі віків відбувався справжній бум розвитку мозкових центрів, і нині їхню кількість складно чітко визначити. Зокрема, за даними Національного інституту розвитку наукових досліджень у Токіо, список наявних в усьому світі АЦ налічує 3500 організацій. А статистика Науково-дослідного інституту зовнішньої політики США свідчить, що їх понад 4500. Майже половина усіх мозкових центрів діє в Америці; в Європі — 1900; в Азії — 1200; у Південній і Центральній Америці — 680; в Африці — 480; на Близькому Сході та Північній Африці — 520; в Океанії — 40 [1]. При цьому зростання відбулося здебільшого внаслідок створення структур двох видів: пропагандистських центрів різноманітної ідеологічної орієнтації і структур з високим ступенем тематичної спеціалізації. Проте в групі лідерів істотного перерозподілу позицій не сталося. Старе ядро аналітики (принаймні в США) залишається тим самим. Його представники, як і раніше, розробляють основну частину важливих політико-теоретичних концепцій, мають доступ до провідних видань і телебачення, здійснюють вирішальний вплив на ідеологічні процеси, ухвалення політичних рішень у США і багатьох країнах світу.

Сформувалися і нові напрями транснаціоналізації світової політико-аналітичної сфери. Наднаціональні центри першого покоління, про які йшлося вище, продовжують діяти, але вони втратили той авторитет і значущість, які мали в 1970-х роках. Первісно інтелектуальна транснаціоналізація XX століття розвивалася через створення багатонаціональних інтелектуальних інститутів. Сьогодні аналогічний процес відбувається шляхом транснаціоналізації аналітичної діяльності тих центрів, які раніше були переважно національними.

Чимало великих організацій нині працюють за межами національної тематики і замовлень, отримуючи фінансування безпосередньо від ТНК й іноземних фондів під розробку тем, в яких зацікавлені спонсори. Створюються дослідницькі представництва і повноцінно діючі філії аналітичних центрів одних країн в інших державах. До їхньої роботи часто залучають експертів з багатьох країн світу.

Мережеві об'єднання мозкових центрів

Цілковито новою тенденцією інтелектуальної транснаціоналізації на початку ХХІ ст. стало створення національних, регіональних і глобальних структур у формі мережевих об'єднань мозкових центрів. На базі мереж здійснюється обмін інформацією, спільне виконання політичних замовлень, створення колективних пропагандистських ресурсів, тематичний розподіл та координація роботи, узгодження ідейно-політичних позицій із певних питань. Значно розширює можливість для подібного партнерства розвиток Інтернету.

Інтеграція мозкових трестів у мережеві структури ґрунтується здебільшого на двох основах: 1) якщо об'єднуються зусилля центрів близької ідеологічної орієнтації; 2) якщо невеликі експертні інститути формують загальні позиції з глобальних політико-економічних проблем або взаємодіють, досліджуючи подібну проблематику. На практиці спостерігаємо поєднання обох основ мережевої інтеграції.

У таких об'єднаннях зазвичай є група провідних мозкових центрів із найрозвиненіших країн, які є головними генераторами ідей для усього співтовариства. Проте лише незначна кількість організацій, що вивчають міжнародну політику, креативні, тобто здатні самостійно розробляти політичні ідеї та концепції. Решта ставить за мету діяльності пристосування теорій до місцевих умов і пропаганду. Процес структуризації інтелектуальних співтовариств на мережевій основі динамічно розвивається.

Висновки. Політична глобалізація стимулювала потребу формування загальносвітових уявлень про перспективи і перебіг процесів глобального розвитку, а також розробку стратегій управління рефлексією світової громадської думки стосовно певних явищ чи подій. Найкраще подібну координацію реалізують західні (передусім американські) аналітичні центри, які є ядром системи світового інтелектуально-політичного регулювання. Подальший розвиток отримує тенденція кількісного зростання мозкових центрів і розширення їхнього впливу на ідеологічні та політичні процеси.

Гнучка і здатна до швидкого реагування на зміни система недержавних мозкових центрів є не лише засобом забезпечення лідерства Заходу (передусім США) на світовому ринку політико-економічної експертизи, а й інструментом впливу провідних держав на процес ухвалення рішень в інших країнах і міжнародних організаціях. Транснаціоналізація сфери виробництва світобудівних ідей сприяє поглибленню впливу і зміцненню панівної позиції західного і — особливо — американського науково-ідеологічного співтовариства.

У світі формується, по суті, глобальна система мозкових центрів — процес, в якому українські аналітичні центри беруть участь вкрай обмежено і переважно в пасивній формі. Вони, ймовірно, відіграють роль регіональних субпідрядників, ніж рівноправних партнерів. На жаль, порівнюючи ресурси, які мають українські і зарубіжні аналітичні структури, розглядати інший варіант співпраці немає жодних підстав. Натомість є підстави вважати реальною загрозою усунення України від формування однієї з найперспективніших галузей всесвітнього механізму політичного регулювання, і сьогодні ця тенденція надто виразна.

Список використаної літератури

1. Сенченко М. Мозкові центри країн світу / М. Сенченко, О. Сенченко, В. Гастинщиков. — Київ : ДП "Вид. дім "Персонал", 2016. — 278 с.
2. A. Rich. Think Tanks, Public Policy, and the Politics of Expertise. Cambridge, New York : Cambridge University Press. 2004. — P. 13.

3. Дементьев И. П. Идейная борьба в США по вопросам экспансии (на рубеже XIX—XX в.). — Москва : Изд-во Московского университета, 1973. — С. 134—151.
4. R. N. Haas. Think tanks and U. S. Foreign Policy. A Policy Makers Perspective // U. S. Foreign Policy Agenda. — 2002. — Vol. 7. — No 3.
5. Шейдина И. США: "фабрика мысли" на службе стратегии / И. Шейдина. — Москва : Наука, 1973. — 191 с.
6. Чесноков С. Роль негосударственных "мозговых центров" в процессе принятия решений военно-политическим руководством США в области обороны и безопасности / С. Чесноков. — Зарубежное военное обозрение. — 2007. — № 5. — С. 2 — 6.
7. Филиппов В. А. Аналитические центры — стратегический интеллектуальный ресурс / В. А. Филиппов. — Москва : URSS, 2007. — 103 с. — (Серия "Перспективные информационные технологии и концепции" / Рос. акад. наук, Ин-т проблем упр. им. В. А. Трапезникова).
8. Хаас Р. "Мозговые центры" и американская внешняя политика: точка зрения политика / Р. Хаас // Внешняя политика США. — 2002. — № 3. — Т. 7. — Режим доступа: <http://usinfo.state.gov/journals/ips/1102/ijpr/pj73haass.htm>. — Загл. с экрана.
9. Римский В. "Фабрики мысли", центры демократии и центры публичной политики / В. Римский, А. Сунгуров // "Фабрики мысли" и центры публичной политики: международный и первый российский опыт : сб. статей / под ред. А. Ю. Сунгурова. — Санкт-Петербург, 2002. — С. 6—29.
10. Рич Э. Пропагандисты и политики: "мозговые центры" и политизация экспертов / Э. Рич, К. Уивер // Pro et Contra. — 2003. — Т. 8, № 2. — С. 64—89.
11. D. Meadows et al. The Limits to Growth. A Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind. New York : New York Universe Books. 1973; M. Mersarovic E. Pestel. Mankind at the Turning Point. New York : Dutton. 1974; J. Tinbergen (coordinator) RIO Report: Reshaping the International Order. New York : Dutton. 1976; Goals for Mankind / E. Laszlo (ed.). New York : Dutton, 1977; Energy: the Countdown / T. De Montbrial (ed.). Oxford : Pergamon Press. 1978.
12. Сенченко Н. Энциклопедия тайных обществ / Н. И. Сенченко, В. Г. Гастинщиков. — Киев : Книга Роду, 2008. — 419 с.
13. The Reform of International Institutions (A Report of the Trilateral Task Force on International Institutions to the Trilateral Commission) // The Triangle Papers. — No 11. — New York : Trilateral Commission. — 1976. — P. 1.
14. Brzezinski Z. U. S. Foreign Policy: The Search for Focus // Foreign Affairs. — 1973. — Vol. 51. — No 4. — P. 724.
15. Кобринская И. "Мозговые тресты" и внешняя политика США. — Москва : Международные отношения, 1986. — С. 18—26.
16. The Strategic Philanthropy of Conservative Foundations / Report by the National Committee on Responsive Philanthropy. — Mode of access: (www.mediatransparency.org/conservativephilanthropy.php). — Title from the screen.
17. J. McGann. Responding to 9/11: Are Think Tanks Thinking Outside the Box? FPRI Think Tanks and Civil Societies Program Report. — Philadelphia : FPRI, 2003. — P. 5.
18. Death by a Thousands Cuts. A Brookings Briefing. — Washington, D. C. : Brookings Institution, 2005. — March, 25. — P. 11.

В статье проанализирован международный опыт работы аналитических центров с момента их создания и донныне, а также возможности его использования в современных условиях Украины. Представленные материалы особенно актуальны на сегодняшнем этапе определения путей и перспектив развития нашей страны в период серьезных системных перемен и вызовов процессов глобализации.

In the article international experience analytical centers is analyzed from the moment of their creation and to this day, and also possibilities of his use in the modern terms of Ukraine. The presented materials are especially actual on the today's stage of determination of ways and prospects of development of our country in the period of serious system changes and calls of processes of globalization.

Надійшла до редакції 5 серпня 2016 року